पञ्चवर्ण न० पञ्च वर्णा अस्य। पञ्चवर्णान्विततण्डुलचूर्णे "रजांसि पञ्चवर्णानि मण्डलार्थं हि कारयेत्। शालितण्डुलचूर्णेन शुक्लं वा यवसम्भवम्। रक्तं कुसुम्भसिन्दूरगैरिकादिसमुद्भवम्। हरितालोद्भवं पीतं रजनीसम्भवं क्वचित्। कृष्णं दग्धपुलाकैस्तु कृष्णैर्द्रव्यैरथापि वा। हरितं बिल्वपत्रोत्थं पीतकृष्णविमिश्रितम्"। हेमा०व्र०। २अकारोकारमकारनादबिन्दुयुक्ते प्रणवे च

पञ्चवल्कल न० ५त०। "न्यग्रोधोडुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः। सर्वैरेकत्रसंयुक्तैः पञ्चवल्कलमुच्यते" शब्दच० १उक्ते "न्यग्रोधोडुम्बराश्वत्थप्लक्षपिप्पलशाल्मली। क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वलकलं पञ्चवल्कलम्" इत्युपक्रमे "पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्चकं मतम्। त्वक्पञ्चकं हिमं ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित्" राजनि० २उक्ते च वृक्षपञ्चकवल्कले।

पञ्चवातीय न० राजसूयाङ्गे फाल्गुनशुक्लप्रतिपदि कर्त्तव्ये पञ्चाग्निसाध्यहोमककर्मभेदे "पञ्चवातीयम् आहवनीयं प्रतिदिशं व्यूह्य मध्ये च स्रुवेणाग्निषु जुहोत्यग्निनेत्रेभ्य इति प्रतिमन्त्रम्" कात्या०श्रौ० १५ १ २० "होममन्त्राणां लिङ्गेन व्यवस्था (फाल्गुनशुक्ल प्रतिपद्यत्र) पञ्चवातीय संज्ञकं वक्ष्यमाणकर्म भवति आहवनीयं प्रतिदिशं व्यूह्य खरमध्यस्थं हस्तप्रेरितमेव खरमध्य एव प्राच्यादिदिक्षु स्थापयित्वा मध्ये चावशिष्य पञ्चस्वग्निषु जुहोति" कर्कः "उत्तराः समस्य ये देवा इति प्रतिमन्त्रम्" २१सू० जुहोतीति शेषः समस्य चाग्नीनिति प्रतिदिशं व्यूढमाहवनीयमेकत्र कृत्वा उत्तराः पञ्चाहुतीर्जुहोति" कर्कः "त्रियुक्ताऽश्वरथो दक्षिणा" २२सू० "त्रिभिरश्वैर्युक्तोरथो दक्षिणा" कर्कः। तस्य नामनिरुक्तिः शत०ब्रा०५ २।४ दर्शिता यथा "तस्य प्रष्टिवाहनोऽश्वरथो दक्षिणा। "त्रयोऽश्वा द्वौ सव्येष्टृ सारथी ते पञ्च प्राणा यो वै प्राणः स वातस्तद्यदेतस्य कर्मण एषा दक्षिणा तस्मात् पञ्चवातीयं नाम"। तस्य व्याधितरोगनिवृत्तिहेतुत्वमपि तत्र दर्शितं यथा "स हैतेनापि भिषज्येत्"। "अयं वै प्राणो योऽयं पवते यो वै प्राणः स आयुः सोऽयमेक इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तःप्रविष्टो दशधा विहितो दश वा एता आहुतीर्जुहोति तदस्मिन् दश प्राणान् कृत्स्नमेव सर्वमायुर्दधाति समदिहादि गतासुरिव भवत्या हैवैनेन हरति"।

पञ्चविधप्रकृति स्त्री कर्म०। अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्यासु पञ्चसु राज्याङ्गप्रकृतिषु मनुः ७अध्याये १५७श्लोके।

पञ्चवीज न०पञ्चं विस्तीर्णं मध्ये वीजमस्य। १त्रपुषे (शशा) २कर्कट्यां ३दाडिमे च नैघण्टुप्र०।

पञ्चवृत्ति स्त्री पञ्चगुणिता वृत्तिः शा०त०, कर्म०, ब०व० वा। पात०उक्तासु पञ्चसु मनोवृत्तिषु "वृत्तयः पञ्चतय्यः क्लिष्टाऽक्लिष्टाः" सू०। "प्रमाणविपर्य्ययविकल्पनिद्रास्मृतयः" सू० प्राणनापाननसमाननोदाननव्याननरूपवृत्तिपञ्चकयुक्ते देहस्थे वायौ २प्राणे च।

पञ्चशर पु० पञ्च शरा अस्य। १कन्दर्पे अमरः। तच्छराश्च कालिकापुराणशब्दे २०१३पृ०दर्शिताः। पञ्चगुणिताः शराः शा०त०। कामस्य २शरेषु १२६९ पृ० उपयमशब्ददर्शिते ३रोगादिबाणपञ्चके च।

पञ्चशस्य न० समा० द्वि०। "धान्यमुद्गास्तिला माषाः यवाः सिद्धार्थकोऽथ वा। पञ्चशस्यमिति प्रोक्तम्" इत्युक्तेषु धान्यादिषु। दुर्गोत्सवपद्धतिः।

पञ्चशाख पु० पञ्च शाखाकारा अङ्गुलयो यत्र। १हस्ते अमरः। २गजे पु०स्त्री स्त्रियां जातित्वात् ङीष्। समा० द्वि०। पञ्चानां शाखानां ३समाहारे न०।

पञ्चशारदीय पु० यज्ञभेदे कात्या०श्रौ० २३ ४।३ दृश्यः।

पञ्चशिख पु० मुनिभेदे तस्योत्पत्त्यादिकं वामनपु० ५०अ० उक्तं यथा "धर्मस्याहिंसा भार्य्या या तस्यां पुत्र चतुष्टयम्। सम्प्राप्तं मुनिशार्दूल, योगशास्त्रविचारकम्। ज्येष्ठः सनत्कुमारोऽभद्वितीयश्च सनातनः। तृतीयः सनको नाम चतुर्थश्च सनन्दनः। सांख्यवेत्तारमपरं कपिलं वोढुमासुरिम्! दृष्ट्वा पञ्चशिखं श्रेष्ठं योगयुक्तं तपोनिधिम्। ज्ञानयोगं न ते दद्युर्ज्यायांसोऽपि कनीयसाम्"। भा०शा० २१८अ० तस्य नामनिरुक्तिरन्यथोत्पत्तिश्चोक्ता यथा "तत्र पञ्चशिखो नाम कापिलेयो महामुनिः। परिधावन् महीं कृत्स्नां जगाम मिथिलामथ। सर्वसन्न्यासधर्माणां तत्त्वज्ञानविनिश्चये। सु पर्य्यवसितार्थश्च निर्द्वन्द्वो नष्टसंशयम्। ऋषीणामाहुरेकं यं कामादवसितं नृषु। शाश्वतं सुखमत्यन्तमन्विच्छन्तं सुदुर्लभम्। यमाहुः कपिलं सांख्याः परमर्षिं प्रजापतिम्। स मन्ये तेन रूपेण विस्मापयति हि स्वयम्। आसुरेः प्रथमं शिष्यं यमाहुश्चिरजीविनम्। पञ्चस्रोतसि यः सत्रमास्ते वर्षसहस्रिकम्। यत्र चासीनमागम्य कापिलं मण्डलं महत्। पञ्चस्रोतसि निष्णातः पञ्चरात्रविशारदः। पञ्चज्ञः पञ्चकृत् पञ्चगुणः